
СЎЗ САЊЪАТИ ЖУРНАЛИ
JOURNAL OF WORD ART
ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

**ГЕНДЕР ЛЕКСИКАСИ, АТАМАЛАРИ, ҶИШАШЛИКЛАРИ ВА
ФАРҚЛАРИНИНГ ЛИНГВОСТАТИСТИК ТАХЛИЛИ**

Чўтпўлатов Муҳаммад Чориевич,
Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси
"Хорижий тиллар" кафедраси мудири

For citation: Chutpulatov Muhammad Chorievich. LINGUOSTASIS ANALYSIS OF THE GENDER OF VOCABULARY, CONCEPTS, IDENTITIES AND DIFFERENCES. International Journal of Word Art. 2019, vol. 3, issue 5, pp. 22-30

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2019-3-3>

Келиб тушган сана 23 июль, 2019
Эълон қилинган сана 30 сентябрь, 2019

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ҳозирги замон тилшунослигининг янги тармоқларидан бўлган гендер тилшунослиги ҳамда лингвостатика тўғрисида умумий маълумот берилди, ҳамда гендер лексикани ўрганишда учрайдиган асосий атамаларнинг ўзига хос хусусиятлари лингвистик нуқтаи назаридан батафсил таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: гендер, социум, атама, атамашунослик, лексика, коммуникация, лексик-семантик гуруҳлар, синоним вариантлари, дефиниция, феминизм, гендеротермин

**ЛИНГВОСТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЕНДЕРА ЛЕКСИКИ, ПОНЯТИЙ,
ТОЖДЕСТВ И РАЗЛИЧИЙ**

Чўтпўлатов Муҳаммад Чориевич
Заведующий кафедрой иностранных языков
Академии государственного управления при
Президенте Республики Узбекистан

В этой статье дается общая информация о гендерной лингвистике и лингвостатике, обобщены новые разделы современной лингвистики и дан детальный анализ специфических особенностей основных терминов, часто встречающихся в изучении гендерной лексики с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: пол, общество, термин, терминология, словарный запас, общение, лексико-семантическая группа, синонимичные варианты, определение, феминизм, гендерный термин

LINGUOSTASIS ANALYSIS OF THE GENDER OF VOCABULARY, CONCEPTS, IDENTITIES AND DIFFERENCES

Chutpulatov Muhammad Chorievich

Head of the Department of Foreign Languages
of the Presidential Academy of Public
Administration of the Republic of Uzbekistan

ANNOTATION

This article gives general information about gender linguistics and linguistics - new branches of modern linguistics and in-detail analysis of the specific peculiarities of main terms frequently found in learning gender vocabulary from linguistic viewpoint will be summarized.

Key words: gender, society, term, terminology, vocabulary, communication, lexico-semantic group, synonymous variants, definition, feminism, gender term

Жамият ривожланишининг замонавий босқичида инсон ҳаётининг жинслар ўртасидаги ўзаро муносабати, яъни гендер, феминизм каби муаммоларга катта аҳамият қаратилади (Гендер тадқиқотлари антологияси, 2000; Воронина, Клименкова, 1999). Ушбу муаммолар борган сари ижтимоий жиҳатданмуҳимаҳамият касб этиб, илмий нуқтаи назардан долзарб тус олмақда. Бу ҳолат биринчи навбатда инсон ҳаётининг деярли барча соҳалари, шу жумладан, оила, наслнинг давом эттирилиши, эркаклар ва аёллар тенг ҳуқуқчилиги, аёлларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, аёллар бандлиги, аёлларнинг давлат хизматларидаги иштироки каби аспектлар ва социум (социумлар)нинг бошқа бир қатор муҳим соҳалари жадал суръатларда ривожланиб бораётганлиги билан боғлиқдир (Feminism and Methodology, 1987; Reinhart, 1999).

Гендер атамашунослиги таҳлили, дифференциацияси ва туркумлашуви бугунги кунда қатор илмий йўналишлар, шу жумладан тил билишга тааллуқли бўлган инсон, табиат ва бошқа унсурлар ҳаётига алоқадор долзарб илмий вазифага айланган, чунки ҳамма нарса умуман олганда, сўз билан, хусусан илмий атамалар билан ифодаланади ва расмийлашади,

атамаларнинг махсус соҳалар (илм йўналишлари) бўйича таснифлашуви эса фан даражасини, жамият тизимининг муайян тарихий босқичидаги ривожини акс эттиради (Лейчик, 1990, 63-бет). Масаланинг моҳияти шундаки, муайян атама тизимдан ташқарида ишламайди, аммо ўз тизимидаги бошқа атамалар қатори атамалар тизими доирасида фаолият кўрсатади (Городецкий, Раскин, 1969, 135-бет).

Илм ўрганишининг ҳар бир соҳаси ўз терминологиясига эга эканлиги табиий. Бинобарин, қоидага кўра, турдош ва масалан, гендер лингвистикаси каби междисциплинар фанлар терминологиялари орасига қатъий чегара қўйиш ёки терминология ва умумий лексика орасидаги чегарани олиб ташлаш жуда қийин. Сабаби, терминология ва умумадабий тил ўртасидаги ўзаро муносабатлар чегараси ҳаракатчан, ўзгарувчан ва лексик бирлик терминализацияга айланиши, атама эса банализацияга, яъни умумадабий сўзлар қаторига, ўтиши мумкин (Кабре, 1999, 25-бет), терминшуносликда эса бугунги кунда атама ва лексика ўртасидаги муносабатга нисбатан, қуйидаги позицияларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) Термин - лексик бирлик (сўз)ка қарши қўйилган ва алоҳида

меъёрлашишга, ишлаб чиқариш зарурати ва тегишли туркум талаблари туфайли умумий лексика тизимидан ажралиб чиқишга маҳкум алоҳида бирликдир. Демак, атамалар, уларнинг тил ости доирасидаги тизимлашуви, тузилиш модели адабий тилнинг умумий қўлланишидан алоҳида ажралиб туради (Суперанская ва бошқалар, 2004, 28, 60-61-бетлар).

2) Терминолексика - умуми адабий тилнинг худди сўз каби фонетик, морфологик, грамматик, график хусусиятларга эга бўлган бир қисми; терминосистема ва умуми адабий тил лексикаси орасида доимий алмашинув рўй бериб туради, натижада лексик бирлик терминга, термин эса лексик бирликка айланади (Кабре, 1999, 25-бет).

Шу тариқа атамаларнинг умумий қўлланиш лексика билан боғлиқлиги фарқланувчан: айрим атамалар, улар кенг қўлланилиши туфайли термин сифатида англашилмаслиги мумкин, масалан, жиноятчиликка қарши курашувчи мутахассислар тилига оид криминал ва профессионал терминлар каби. Зеро, жиноий гуруҳ, тергов, ствол, ўқотар, қидирув сингари бундай атамалар детектив сериаллар, кинофильмлар орқали бевосита халқ ичига кириб боради. Айримлари камроқ оммалашган, бироқ хос табақага маълум бўлган ва шу доирада ишлатиладиган, учинчи гуруҳга тааллуқдилари эса жуда тор доирада ва фақат мутахассислар томонидан қўлланиладиган атамалардир. Ўз-ўзидан атама билан англашиладиган қўлланилиш даражаси, тушунчанинг илмийлиги асосан, унинг қай даражада кенг ёки тор доирада қўлланилишида аён бўлади.

Гендер лингвистикасидек мураккаб фанларора илмий ҳодисада "Терминология" ва "лексика"

тушунчалари орасидаги чегарани англашда ўз-ўзидан гендер атамалари ва гендер лексикаси орасидаги ўхшашликлар ва фарқлар нимада, деган ҳақли бир савол туғилади. Масаланинг моҳияти шундаки, лексик бирликларнинг гендер ёндашуви нуқтаи назаридан қўлланилиши ҳали улар (лексик бирликлар)нинг гендер лексикаси эканлигини, яъни, масалан, тиббиёт ёки социология ёхуд лингвистика вакили нуқтаи назаридан гендер атамалари ва гендер лексикаси сифатида бирдек қўлланилиши мумкин бўлган махсус лексика эканлигини англамайди. Бинобарин, лингвист нуқтаи назаридан гендер йўналиши ҳар хил тизимли тиллар лексикасининг қиёсий таҳлилида таҳлил қилинаётган лексик бирликлар гуруҳини гендер лексикаси сифатида аниқлаш имконини беради ва бу билан бошқа тиллар тизимлари гендер лексикаси, масалан, инглиз тилини рус тили билан, рус тилини ўзбек тили билан, инглиз тилини ўзбек тили билан қиёсий таҳлил қилиш учун уни умумий қабул қилинган лексикадан ажратади, натижада тиллар орасидаги турфа хил ўхшашликлар ва фарқлар юзага чиқади. Масалан, турдошлик даражаси белгилари кўпроқ жамият қурилиш тизими, унинг ижтимоий-маданий хусусиятлари ва жамият иерархиясига боғлиқ бўлади. Инглиз ва рус тилларида одатий бўлган "brother-sister" - "брат-сестра" турдошлик маркерлари қариндошлик даражалари анъанавий тарзда мураккаб оилавий иерархия анъаналарига асосланган давлатлар тилларида мутлақо ўзгача манзара касб этади: масалан, япон ёки ўзбек тилида юқоридаги мазмунни биргина "ака" ёки "опа" сўзи билан ифодалаб бўлмайди, яъни "старший брат" ўзбек тилида "ака", япончада "ани" ёки "младший брат" ўзбек тилида "ука", япон тилида "отоото", "старшая

сестра" япон тилида "анэ", ўзбекчада "опа" ёки "младшая сестра" япончада "имоото", ўзбек тилида "сингил" тарзида қўлланади (Minna no Nihongo, 2014, 70-71-бетлар). Япон ва ўзбек тилларидаги оилавий муносабатлар иерархизациясига оид ўхшашликлар шу ерда тугайди ва фарқлар бошланади: япон тилида бошқа одамнинг ака-опа ёки ука-синглисига алоҳида ҳурматни ифодаловчи лексика мавжуд: "ониисан" - "ака" (бировнинг акаси) ёки "отоотосан" - "ука" (бировнинг укаси); "онэсан" - "опа" (бировнинг опаси) ёки "имоотосан" - "сингил" (бировнинг синглиси) (Minna no Nihongo, 2014, 70-71-бетлар). Ўзбек тилида эса ўзининг ва бошқа бировнинг яқин қариндошлари ўртасидаги дифференциация ўзгармас фонетик сўзлар билангина чегараланади, фақат сўз қаратилган шахсининг исмига қаратқич келишиги қўшимчаси - нинг қўшилади: Алишернинг ака/ука/опа/синглиси.

Худди шундай мураккаб номинация боланинг ёш даражаси ва жинсини фарқламаслик ёки аниқлаштириш имконини беради, бироқ уларнинг маъносини, анчайин мураккаб тил тизмида, масалан, япон тилида гапирилаётган оилага мансублик ёки мансубмасликни ҳам ҳисобга олади ва таъкидлайди.

Хар қандай тилда дунёнинг ментал манзараси акс этишини, қиёсий таҳлил - метод эса дунёвий тил манзарасида намоён бўладиган тиллар ўртасидаги ўхшашликлар ва фарқларни аниқлаб беришини ҳисобга оладиган бўлсак, лингвистикага "гендер лексикаси" тушунчасининг киритилиши ва унинг мазкур йўналиш доирасидаги терминлашуви табиий жараён эканлиги ойдинлашади.

Демак, гендер соҳасидаги социология, психология, лингвистика ва бошқа гуманитар ва ижтимоий

фанлар услубига асосланган назарий ва амалий тадқиқотларнинг кўп қирралилиги янги терминологик аппарат қўллашни талаб этади. Масалан, "гендер" тушунчасининг терминлашуви тил ва коммуникацияда гендер юзага келишининг лингвистик тамойилларини ўрганишга рағбат беради.

"Гендер" атамасига нисбатан илмий дефиниция тушунчасини тадбиқ этишга бўлган дастлабки уринишлардан бирисифатида гендер биологик жинсни жамият фаолияти предмети сифатида мувофиқлаштириб турадиган мослашувлар мажмуаси, деб атаган антрополог Гейл С. Рубиннинг ишини келтириш мумкин (Gayle R, 1975).

Америкалик социолог Э.Гидденс ўтган асрнинг 80-йиллари охирида ўз "гендер" атамасидефинициясида "жинс" ва "гендер" тушунчалари ўртасидаги чегаранинг фундаменталлигини ифодаларкан, аёл ва эркак ўртасидаги фарқлар табиатига кўра, биологик бўлмаган сабаблар билан асосланишини таъкидлайди. Яъни, шахснинг жинси биологик (жисмоний ва танадаги фарқлар) жиҳатдан аниқланса, тур (гендер) маданий ва ижтимоий аҳамият (психологик, ижтимоий ва маданий фарқлар)гаэга бўлади. Шундай қилиб, Э.Гидденс икки жинс (аёл ва эркак) ҳамда икки тур (аёллик ва эркаклик)ни ажратиб кўрсатади (Гидденс, 1999, 153-бет).

А.В.Кирилина ва В.Томская гендерни қуйидагича ифодалайди: а) жинснинг ижтимоий-маданий вазифаларини аниқлаб берадиган ва ушбу вазифаларни биологик вазифалардан фарқлайдиган илмий дефиниция; б) ижтимоий конструкт, унинг доирасида ижтимоий тартиб сифатида аёл ва эркак тоифаси ҳақидаги тасаввур жонланади (Кирилина, Томская, 2005).

"Гендер" атамаси билан бирга кенг тарқалган "гендер стереотипи"

атамасини В.В.Красних "аёл ва эркекнинг социумдаги ролларида оид муносабатнинг биологик ва ижтимоий қатори, дея ифодалайди. Бунда у тил шахси онгида дунё манзарасининг типик қисми акс этиши натижаси тарзида намоён бўладиган мавжуд атроф-муҳит фрагменти сифатидаги "стереотип" атамаси трактовқасига таянади (Красних, 2002, 178-бет).

Шу тариқа гендер атамаси "аёл - эркек" ўртасидаги ижтимоий, маданий, психологик қарама-қарши позицияни қиёсий ифодалашда фойдаланиладиган тадқиқ этилаётган тушунчадан турли хил фанлар шуғулланадиган кенг тарқалган атамга айланади. Гендер муаммолари ва гендер ёндашувида бугунги кунда тадқиқот предмети ва шу билан бирга "гендер", "жинс", "гендер стереотиплари" каби терминлар ва релевантли терминологик аппарат мавжуд. Бу ўз навбатида гендер муаммолари ва гендер ёндашувининг алоҳида илмий йўналиш сифатида ажралиб чиқиш тенденциясини кўрсатиб беради.

Тил гендер лексикасини монолингвал тадқиқ этиш кўп нарса беради, ҳам сифат, ҳам миқдор (лингвостатистик) жиҳатидан, аммо бундай тадқиқот тилнинг икки ёки ундан ортиқ тилларнинг маъно, стилистик хусусиятлар, гендер лексикаси вазифалари частотавийлиги нуқтаи назаридан қиёсий таҳлил қилишда бўртиб кўринадиган нъоянсларини ҳар доим ҳам илғаб олиш имконини бермайди.

Ҳар бир тилнинг гендер лексикаси бир тил ичида ва худди шундай жаҳоннинг барча тилларида умумий ва специфик хусусиятга эга бўлган лексик-семантик гуруҳлар (ЛСГ)га бўлинади, чунки лексика ва нутқнинг гендер аспекти умумтил ҳодисаси ҳисобланади. Гендер лингвистикасида, худди

фаннинг тил ҳақидаги бошқа соҳаларида бўлгани каби, гендер лексикаси ва гендер атамалари, яъни терминлар тизимини, умуман олганда, фарқлаш лозим. Бу, юқорида айтиб ўтганимиздек, барча гендер тил бирликлари илмий термин бўла олмаслиги билан изоҳланади.

Замонавий рус тилида гендер соҳаси ўз терминологик тизимлашувига А.А.Денисова таҳрири остида гендер терминлари луғати (Гендер терминлари луғати, 2002) дунёга келгач эга бўлди. Бу рус тилининг гендер муаммоларига бағишланган, бугунги кунда ўқиётган ёшлар, шунингдек, ҳам лингвистика, ҳам социология, педагогика, психология, тиббиёт ва бошқа йўналишлар мутахассислари учун гендер муаммоларини ўрганишга асос бўлиб хизмат қиладиган илк терминологик луғатидир.

Мазкур гендер терминлари луғати "...208 та термин, мавжуд ҳолларда унинг синоним вариантлари, дефиниция ёки тушунчанинг ёзма характеристикаси, изоҳ матни, тегишли инглиз тилидаги терминларни ўз ичига олган тўлиқ матнли луғат моддалари"дан иборат (...). шунингдек, мазкур терминлар аҳамиятини у ёки бу шаклда очиб берадиган битта ёки бир нечта тўлиқ матнли моддаларга ҳавола қилинган "бўш" луғатмоддаларининг 170 та терминини ўз ичига олган (Гендер атамалари луғати, 2002, 5-бет). Шундай қилиб, луғатда 378 та луғатмоддаси мавжуд. Луғатнинг кириш қисми мундарижасига мувофиқ, терминларни танлаб олишда уларнинг "маърифий потенциали, тушунчаси даражаси", "умуман, тушунишнинг гендер тушунчаси тизими учун муҳимлик даражаси", "професионал нутқда мустақамланганлиги" каби жиҳатлар инобатга олинган. Айнан шу жиҳатлар луғат тузувчилар учун

терминологик бирликларни танлашга асос бўлиб хизмат қилган. Термин бирликларини танлаш гендер тематикасига оид илмий ва ўқув матнларидан тўғридан-тўғри саралаб олиш ва муаллифларнинг хатларидаги тавсиялар орқали амалга оширилган (Гендер атамалари лугати, 2002, 4-5-бетлар). Муайян тушунча бир неча синоним терминлар билан ифодаланган ҳолларда, устунлик "ортиқча ассоциация" қўзғамайдиган атама томонида бўлади. Масалан, "жинсий белги", "жинснинг белгиси", фемининлик, феминлик, аёллик сингари сўзлардан иборат терминологик синоним қаторидан семантик тадқиқот натижаларига кўра шахс ва жамият онгида "алдамчи биологик контекст" келтириб чиқарувчи "жинсий белги" тиббий-биологик атамаси билан ортиқча ассоциация тугдирмайдиган термин танланади. Шунинг учун ҳам лугат мақолаларида "бошқа термин - "жинснинг белгиси" қўллашга уринилган..." (Гендер атамалари лугати, 2002, 5-6-бетлар). Муҳаррир "Муҳаррирдан" сарлавҳали матнда лугатдан фойдаланувчилар учун яна бир қатор қимматли маълумотларни ҳам беради. Масалан, ушбу лугат икки хил вариантда - босма ва электрон шаклда тайёрланган.

Шундай қилиб, китобнинг кириш қисми ("Муҳаррирдан") Гендер атамалари лугати тузилмаси ва мазмунига оид тўлиқ ифодалар, аниқликлар, тушунтиришлар, баҳсли нуқталарнинг очиқча намойишидан иборат.

Лугат моддалари (хусусан, лугат қисми) 242 бетдан иборат (Гендер атамалари лугати, 2002, 7-248-бетлар).

249-252-бетлар (лугат мақолалари)да лугатда келтирилган инглиз тилидаги гендер атамалари билан таништирилган.

Муайян атама инглиз орфографиясида ёзилган ва унинг русча таржимаси берилган. Лугатнинг бу қисми ўзида гендер терминларининг қисқача икки тилли (русча-инглизча) лугатини акс эттиради. Масалан, empowerment - аёллар имкониятларининг кенгайтиши; Fair Lady - чиройли Аёл; gender studies -гендер тадқиқотлари.

Атамаларнинг лугат моддалари анъанавий лугат шаклида алфавит тартибида (ҳар бир атаманинг бош ҳарфи билан) келтирилган. Шу боис, лугат моддалари ва алфавитнинг ҳар бир ҳарфи бўйича алоҳида моддалар ҳажми турлича. Масалан, "Г" ҳарфига (Гендер атамалари лугати, 2002, 20-82-бетлар) 89 та лугат моддаси, "Я" ҳарфига эса 1 та лугат моддаси (Гендер терминлари лугати, 2002, 248-бет) тўғри келади. Яъни, "Г" билан бошланадиган гендер атамалари сони лугатда энг кўп, "Я" билан бошланадигани эса энг кам. "Г" билан бошланадиган атамаларнинг 89 та лугат моддасидан 67 таси "гендер" сўзи, 22 таси бошқа сўзлар билан бошланади. "Г" билан бошланадиган атамаларнинг 89 та лугат моддасидан 52 таси тўлиқ матнли, 27 таси "бўш" лугат моддасидир.

Масалан:

1) Эгалитарлик, қаранг: Жинслар тенглиги (Гендер атамалари лугати, 2002, 245-бет);

2) Киборг, қаранг: Жинс сиёсати, Киберфеминизм (Гендер атамалари лугати, 2002, 128-бет).

Тўлиқ матнли лугат моддаларининг ҳажми турлича. Масалан, "гендер" атамаси лугат моддаси ҳажми 5 бет, "эмпатия" атамаси лугат моддаси эса биригина хатбошидан иборат. Тўлиқ матнли лугат моддалари ҳажми билан боғлиқ бундай фарқни, бизнингча, тушунча ва муайян атаманинг тарқалиш даражаси, шаклланиш тарихи, ижтимоий аҳамияти, илмий ишлаб

чиқилишива бошқа жиҳатлар билан изоҳлаш мумкин.

Ҳар бир лугат моддасидан сўнг, фақат айрим ҳолларгина бундан мустасно, мазкур муаммога оид илмий адабиёт келтирилган. Бу, қоидага кўра, энциклопедик лугатга хос. Шу маънода, ушбу лугат ўзида, хусусан, бир томондан терминологик, иккинчи томондан энциклопедик лугатлар тузиш тамойиллари ва ўлчамларини жамлаган.

Лугатда гендер атамалари тоифасига, бир қарашда гендер терминларига ўхшамайдиган атамалар киритилган. Масалан, фаоллик. Ушбу атамага оид моддадан терминологик сўзларнинг лугат қисми бошланади. Ушбу лугат моддасини бирламчи қабул қилишда мазкур атамада гендер коннотацияси аниқланмайди. Аслида ушбу атама (яъни, фаоллик) ҳақиқатан ҳам гендер лингвистикасига алоқадор ва ўз-ўзидан уни гендеролингвистика атамаси сифатида ҳам кўриш мумкин. Лугат моддасида эса фаоллик термини гендер аспектида келтирилмаган. Лугат моддаси, умуман, фаоллик ҳақида сўз юритади: "...сиёсий партия, таъсир гуруҳи ёки турдош сиёсий ташкилотдаги фаол аъзолик... Тадқиқотлар фаоллар учун умумий бўлган тенденцияларни аниқлаб берди: нисбатан баланд ижтимоий мавқе, катта ижтимоий ишонч ва кўпинча кучли ахборотга эғалик..." (Гендер атамалари лугати, 2002, 7-бет).

"Фаоллик" атамасининг бундай изоҳланиши умумилмий ҳисобланади. Атамани бундай ифодалаш изоҳли, терминологик каби бошқа лугатларда ҳам кўзга ташланади. Масалан, педагогика, тил ўргатиш методикаси, жисмоний маданият, фалсафага оид терминологик лугатларда, шунингдек, рус тили ва бошқа тилларнинг изоҳли лугатида, икки тилли лугатларда. Агарда, лугат моддаси

муаллифлари ушбу атама мазмунини эркак ва аёлнинг у ёки бу сиёсий партиялар, гуруҳлар, жамоат тадбирларидаги фаоллиги билан тўлдирганларида лугат моддаси гендер мундарижасига эга бўлган бўларди. Шундай қилиб, "фаоллик" атамаси - междисциплинар термин. Шунинг учун ҳам мазкур атаманинг лугат моддаси тайёрланаётганда, унга ҳар бир аниқ илмий йўналишга тегишлилиги нуқтаи назаридан изоҳ берилиши лозим.

Гендер атамалари этимологияси (грек, латин, роман, герман ва ҳоказо) лугат моддаларида келтирилмаган. Шунингдек, атаманинг донор-тилдан олинганлиги, воситачи тил орқали юзга келганлиги ҳақидаги маълумотлар ҳам йўқ.

Ҳажмига нисбатан иккинчи катта лугат моддаси - Амазонкалар (Гендер атамалари лугати, 2002, 7-8-бетлар). Амазонка сўзи кўпликда ифодаланган. Рус тилининг катта изоҳли лугатида бу сўз бирликда келтирилган (Катта изоҳли лугат, 2002, 36-бет). 15 томлик Қазак эдеби тилининг создиги (ҚЭТС, Қозоқ адабий тили лугати)нинг 1-томида бу сўз кўпликда, "амазонкалар" тарзида келган (ҚЭТС, НАШР ЭТИЛГАН ЙИЛИ, 1-том, 483-бет). Хуллас, ушбу сўз-атаманинг тақдироти замонавий лексикографик нашрларда гоҳ бирликда, гоҳ кўпликда ифодаланган. Бизнингча, Гендер атамалари лугатида бу сўз (термин) бирликда ишлатилиши, қавс ичида эса кўпликдаги шакли келтирилиши зарур. Зеро, лингеографик нашрлар учун айнан шу усул меъёр (анъана)га айланган қоида ҳисобланади.

Ушбу лугат моддаси катта ва батафсил: тарих, маданият, манбалар, эксперимент, амазонкаларнинг ҳақиқатан ҳам мавжудлиги ёки бўлмаганлиги ҳақидаги мунозаралар ва ҳоказо. Уларнинг бошқа қабилалар эркаклари билан насли давом эттириш

мақсадидаги ўзаро алоқалари акс этган.

Сониға нисбатан навбатдаги ўринни "феминизм" сўзи билан боғлиқ атамалар эгаллайди (Гендер атамалари лугати, 2002, 219-242-бетлар). Ҳаммаси бўлиб 31 та лугат моддасидан иборат. Шулардан 20 таси тўлиқ матнли, 11 таси бошқа лугат моддаларига ҳавола берилган "бўш" лугат моддалари. Энг ҳажми каттаси "Феминистик антропология" лугат моддасидир. Унинг ҳажми - 2 ярим бет (Гендер атамалари лугати, 2002, 223-225-бетлар).

Ҳажми катта лугат моддалари мундарижаси полиаспект. Уларда тушунчанинг пайдо бўлиш тарихи, унинг гендер лингвистикаси, гендер мунсоабатлари тарихи билан муносабати батафсил ёзилган. Қондага кўра, мазкур тушунча ва тегишли атама аёл тушунчасига, инсониятнинг аёл жинсига, унинг психологияси, яшаш тарзи, ижтимоий мавқеи, қарама-қарши гендер ҳисобланмиш эркак, инсониятнинг эркак жинси билан ўзаро муносабатларига қай даражада боғлиқлигига оид ахборотлар берилган.

Масалан, "Феминизм" лугат моддаси. Унда куйидагилар акс этган:

а) тушунча ва атаманинг келиб чиқиши;

б) ушбу сўзнинг илк бор 1895 йил Элис Росси томонидан қўлланганлиги;

в) феминизм, кўпинча аёлларнинг эркинликка интилиш йўлидаги ҳаракатлари асносида пайдо бўлган жинслар тенглик назарияси сифатида тушунилиши;

г) бу сўзнинг кўпинча кенга маънода - аёллар ҳаракати, яъни аёллар ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳаракати маъносида қабул қилиниши;

д) феминизм бошқичлари ҳақидаги ахборот - жинслар (аёллар ва эркаклар)нинг амалдаги тенглиги учун кураш, ...Америкада, Европада;

е) феминизм пайдо бўлишининг

синфий хусусияти ҳақида сўз бориши - Фарбий Европа ва Шимолий Америкада ўрта синф оқ танли аёлнинг кураши;

ё) феминизмнинг маданий асослари ҳақидаги ахборот;

ж) феминизмнинг асосий мақсади - аёлнинг "сукут қобиғи"дан чиқариш эканининг белгилаб берилиши;

з) феминизм йўналишлари - анархофеминизм, консерватив феминизм, гуманистик феминизм, буржуа феминизми, радикал феминизм, "қора" феминизм, экофеминизм, киберфеминизм ва ҳоказолар - белгилаб берилиши;

и) "маданиятнинг патриархал типига дохил бир қатор яширин омилларни танқидий руҳда тушунмаслик" ҳақида сўз бориши;

й) меҳнатнинг бўлиниши (эркаклар ва аёллар меҳнати) билан боғлиқ айрим типлар ҳақида сўз бориши;

Шундай қилиб, биргина лугат моддасида феминизм муаммоси бўйича шу даражада кўп, тарих ва бугунги кун, маданият, сиёсат, социология, шахсий ва жамият мунсоабатлари, психология, география ва яна бошқа кўплаб жиҳатларни қамраб олган ахборотлар берилган.

Лугатда лотинча *femina* - аёл сўзидан ҳосил бўлган атамаларнинг лугат моддаси берилган, аммо термин мавқеида тақдим қилинмаган. Худди шундай ҳолат "аёл" сўзи билан ҳам кузатилади. Бу сўз ҳам лугатда термин мавқеида тақдим қилинмаган. Шунга қарамасдан, "аёл" сўзи иштирокида ҳосил бўлган монотерминлар ва термин бирикмалари (аёлнинг қарши, аёлнинг бандлиги ва ҳоказо)га бағишланган лугат моддалари учрайди. Шулардан 16 та лугат моддаси тўлиқ матнли, 8 таси "бўш". Демак, лугатда учрайдиган, атамалар ва термин бирикмалари ҳосил бўлишига асос бўлган бу тил бирикмалари (*femina* - аёл)га термин

мавқеи берилмаган."Гендер" сўзи эса лугатда термин сифатида тақдим этилган. Шу сўз асосида ҳосил бўлган 67 та атама ва термин бирикмалари гендер атамалари сифатида келтирилган: уларнинг 38 таси тўлиқ матнли, 29 таси "бўш" лугат моддаларидир.

Кўриниб турибдики, муаллифлар термин мавқеини тушунишда ҳар хил фикрга эга. Бизнингча, лотинча femina ва ўзбекчааёл тил бирликларини ҳам гендеротермин мавқеи билан тақдим этиш ва уларга тегишли лугат моддаларини бағишлаш лозим бўлади.

Адабиётлар:

1. Гендер тадқиқотлари антологияси. Таржималар тўплами. /Тузувчилар ва изоҳлар муаллифлари Е.И.Гапова ва А.Р.Усмонова. Минск: Прописи, 2000.
2. Рус тилининг катта изоҳли лугати. РФА. Лингвистик тадқиқотлар институти. Санкт-Петербург, НОРИНТ, 2002, 1536-бет.
3. О.Воронина, Т.Клименкова - Гендер ва маданият // Феминизм ва маданий тадқиқотлар. Тверь, 1999.
4. Б.Ю.Городецкий, В.В.Раскин - Лингвистик нуқтаи назардан атамалар // "Замонавий фанлар тизимида терминологиянинг ўрни" мавзусидаги илмий симпозиум: тезислар, докладлар, маълумотлар. Москва, 1969, 134-141-бетлар.
5. Э.Гидденс - Социология. Москва, 1999, 153-бет.
6. М.Жусупов - Рус ва қозоқ тилларининг товуш тизимлари. Иборалар, интерференция. Талаффузга ўргатиш. Тошкент, Фан, 1991, 241-бет.
7. Л.Р.Зиндер - Умумий фонетика, қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашри. Москва, Олий мактаб, 1979.
8. А.В.Кирилина, М.Томска - Гендер тадқиқотлари лингвистикаси. Маҳаллий ёзишмалар. Журналнинг 2 (23)-сони, 2005. URL <http://www.strana-oz.ru/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya> Last visited 21.01.2017/
9. А.В.Кирилина. Лингвистикада гендер тадқиқотларининг ривожланиши // Филология фанлари, 1998, а №2, 51-58-бетлар.
10. В.В.Красних - Этнопсихоллингвистика ва лингвокультурология: Маърузалар курси. Москва, ИТДГК "Гнозис", 2002.